

VERDIPEDAGOGIKK I BARNEHAGEN

Eva Johansson, Kristin Fugelsnes,
Elisabeth Ianke Mørkeseth, Monika Röthle,
Berit Tofteland, Berit Zachrisen

UNIVERSITETSFORLAGET

Verdipedagogikk i barnehagen

Eva Johansson, Kristin Fugelsnes,
Elisabeth Ianke Mørkeseth, Monika Röthle,
Berit Tofteland og Berit Zachrisen

Verdipedagogikk i barnehagen

UNIVERSITETSFORLAGET

© Universitetsforlaget, Oslo, 2020
ISBN: 9788215042299
1. utgave, 1. versjon, Universitetsforlaget, 2020
E-utgaven baserer seg på 1. trykte utgave, Universitetsforlaget 2015

Elektronisk tilrettelegging: Universitetsforlaget
Omslagsdesign: Endre Barstad
Sats/design: Rusaanes Bokproduksjon AS

Boken er utgitt med støtte fra Kunnskapsdepartementet ved Lære bok utvalget for høyere utdanning.

Materialet i denne publikasjonen er omfattet av åndsverklovens bestemmelser. Uten særskilt avtale med Universitetsforlaget er enhver eksemplarfremstilling og tilgjengeliggjøring bare tillatt i den utstrekning det er hjemlet i lov eller tillatt gjennom avtale med Kopinor, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk.

www.universitetsforlaget.no
post@universitetsforlaget.no

Innhold

Forord 11

Kapittel 1
Verdipedagogikk – et oversett område i barnehagen 15
Det verdipedagogiske oppdraget. 17
Verdifelt 18
Verdifelt – sammenhengende, men ulike 19

Kapittel 2
Verdipedagogisk forskning i barnehagesammenheng. 24
Etiske verdifelt i barnehagen – omsorgsverdier 25
Omsorg og kjønnsspesifikke forventninger 26
Det demokratiske verdifeltet – fra deltakelse til demokrati som levd liv 27
Barn og deltakelse i fellesskapet 29
Ansatte og barns deltakelse 30
Selvutfoldelse 31
Disiplinerende verdifelt – orden og kontroll. 32
Indirekte og direkte disiplinering 32
Disiplinering og sosialt kjønn 33
Effektivitetsverdier – prestasjoner og resultat 34
Kompetanseverdier i barnehagen 35
Samfunn og kompetanseverdier 36
Sosial og språklig kompetanse. 36
Forestillinger om barn 37

Kapittel 3
Arbeid med verdiprosjektet 40
Interaktiv aksjonsforskning 41
Gjennomføring 43
Verdiprosjektets deler 44
Utviklingsdelen 44
Forskningsdelen 46
Teoretiske perspektiver til hjelp i analysearbeidet 47
Analyser 50

Kapittel 4
Verdier i spill mellom voksne og barn i lekesituasjoner 54
Analyse av lekesituasjoner. 55
Samspillsmønstre og kommunikasjon av verdier 57
Dyadisk samspill i lys av verdipedagogiske perspektiver 57
Gruppesamspill i lys av verdipedagogiske perspektiver 65
Avsluttende refleksjoner 72

Kapittel 5
Garderoben som arena for verdipedagogisk arbeid 81
Uttrykte verdier som er knyttet til garderoben 82
Problemområde 1: Organisering i garderoben. 84
Problemområde 2: Praktisering av rettferdighet 92
Hva slags verdier blir kommunisert i intervjuene om garderoben? 100
Verdier i bruk: kommunikasjon av verdier i garderoben . . 102
Strategisk handling i garderoben. 103
Kommunikativ handling i garderoben 106
Kombinasjon av kommunikativ og strategisk handling i garderoben. 114
Viktige kvaliteter ved kommunikativ handling 118
Hva slags verdier blir kommunisert i observasjonene?. 118
Avsluttende refleksjoner 119

Kapittel 6
Omsorg som verdi i barnehagen 122
Omsorg i relasjoner 123
Om analysen av video-observasjonene 125
Kommunikasjon av verdien omsorg i en barnegruppe . . . 125
Hvordan kommuniserer den voksne omsorg i barnegruppen? 128
Hvordan tar barna imot den voksnes kommunikasjon? 131
Kommunikasjon av verdien omsorg i én-til-én-samspill . . 133
Hvordan kommuniserer den voksne omsorg i én-til-én-samspill?. 134
Hvordan tar barnet imot den voksnes kommunikasjon? 135
Avsluttende refleksjoner 135

Kapittel 7
Praksisfortellinger og verdier 137
Praksisfortellingene – et verdipedagogisk redskap for refleksjon 138
Analyse av fortellingene 141
Identifisering av tema 142
Gode øyeblikk 143
Nye perspektiver. 148
Kamper og valg 153
Avsluttende refleksjoner 159
Forståelsesmodeller: konsensus, ressurssterke barn og effektivitet 159
Gode øyeblikk – en dominerende fortelling 161

Kapittel 8
Erfaringer fra å være deltaker i et utviklingsprosjekt om verdier 164
Teoretiske rammer 165
Forandringer som individuelle prosesser 166
Forandringer som sosiale prosesser 166
Individuelle endringsprosesser 167
Verdier, følelser og motstand. 167

Verdier er spennende å utforske 169
Verdier i ryggsekken 170
Å gi slipp på fars verdier 172
Å bli kjent med seg selv og være åpen mot andre 173
Kollektive endringsprosesser 174
Å grave fram verdier 174
Å klø seg litt i hodet i lag 175
Trygghet – også når noe går galt 176
Å tåle enighet og uenighet 177
«Å gjøre verdier og snakke om verdier» 178
Avsluttende refleksjoner 179

Kapittel 9
Å lede et prosjekt: Mellom styring og delaktighet 182
Kritiske hendelser 183
Å få organisasjonen til å gå i takt 184
Alle skal med – men alle er forskjellige 185
Å holde entusiasmen oppe 187
Å snu perspektiv: Fra «ovenfra og ned» til «alle med» 189
Bygge tillit 190
Gi ansvar – kjenne eierskap – medvirkning 192
Å være tett på 193
Å tåle motstand 195
Manglende entusiasme 196
Oppgaver blir ikke gjort 197
Behovet for å oppleve mening 198
Fra å snakke om verdier til å gjøre verdier 200
Et abstrakt område – vanskelig å gripe 200
Endret forståelse – «å få det mer under huden» 201
Dialektikk mellom teori og praksis 202
Å tørre å være i ingenmannsland 204
Veien blir til mens du går 204
Balansen mellom ikke å vite og å lede 205
Avsluttende refleksjoner 206
Å gå sammen på ulike veier og i ulik takt 207
Å være tydelig gjennom å slippe taket 208
Motstand som drivkraft for forandring 208

Et relasjonelt perspektiv på ledelse 209
Endring av læringskultur 210

Kapittel 10
Verdipedagogikk – å balansere mellom individ og kollektiv 212
Individuelt orienterte verdier i spill i barnehagene 212
Omsorg – en prioritert verdi i barnehagen 213
Hvorfor denne vektleggingen av omsorg? 215
Demokratiske verdier – inkludering og fellesskap 221
Det disiplinerende verdifeltet 229

Kapittel 11
Implikasjoner på verdipedagogisk arbeid 232
Mellom tydelighet og uforutsigbarhet 233
Mellom det personlige og det profesjonelle 233
Mellom teori og praksis 234
Mellom det kollektive og det individuelle. 237
Verdipedagogisk pluralisme 238

Vedlegg 1 240

Forfatteromtaler. 243

Referanser 245

Stikkord 260

Forord

Denne boken er skrevet på bakgrunn av prosjektet «Verdier i barnehagen», et samarbeidsprosjekt om utvikling og forskning i sju barnehager i to kommuner (Johansson, Fugelsnes, Mørkeseth, Röthle, Tofteland & Zachrisen, 2014). Målet for prosjektet var å studere kommunikasjonen av verdier mellom voksne og barn, og samtidig støtte opp under og utfordre de voksnes arbeid med verdier i barnehagen, det vi har kalt verdipedagogisk arbeid.

Prosjektet startet høsten 2010. Arbeidet i barnehagene, både med utviklingsprosjektet og med konstruksjon av data til forskningsprosjektet, foregikk over to barnehageår fram til våren 2012. I denne perioden arbeidet de ansatte i barnehagene med verdier på ulike måter, og forskerne støttet dette arbeidet ved å arrangere seminarer og inspirasjonsdager. Én barnegruppe i hver barnehage ble fulgt systematisk ved hjelp av forskjellige forskningsmetoder. Forskernes arbeid med analyse av data og rapportskriving foregikk i hovedsak mellom 2012 og våren 2014. Prosjektet ble utvidet til et nordisk prosjekt (2013–2015), «Values education in Nordic preschools: Basis of education for tomorrow», som er finansiert av NordForsk, og der barnehager og universiteter fra alle de nordiske landene deltar.

Det verdipedagogiske arbeidet som vi presenterer i denne boken er et resultat av kontinuerlig samarbeid og kollektiv kunnskapsproduksjon mellom forskere og deltakere. De ansatte i barnehagene *og* barnehagebarn har vært informanter. De barnehageansatte har deltatt i gruppeintervjuer og seminarer som ble tatt opp med digitalt opptaksutstyr. I tillegg er både ansatte og barn på forskningsavdelingene jevnlig blitt videofilmet. Å forske er etisk utfordrende, særlig når barn deltar

i forskningen. Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsfag og humaniora (NESH) har utarbeidet skriftlige forskningsetiske retningslinjer for vårt fagfelt. Disse har vært viktige redskaper for oss i dette prosjektet (NESH, 2006).

Å følge etiske retningslinjer er sentralt i all forskning, men i denne studien har etikk og verdispørsmål hatt en særskilt posisjon. Respekt for de ansattes kunnskap har vært sentralt. Det er de ansatte i barnehagene som selv har utarbeidet mål og arbeidsmåter i forhold til de verdiene som de mener er viktige i forhold til sin gruppe med barn. Med sin organisering, planlegging, gjennomføring og evaluering av arbeidet med verdier har de ansatte i barnehagene stått for alt arbeidet som foregikk i barnehagene. Forskernes rolle har vært å støtte og utfordre prosessen uten å komme med ferdige løsninger. Slik bygger prosjektet på verdier som tillit, respekt og medvirkning.

Vi forskere, som også er forfattere av denne boken, er ansvarlige for studiens design, innhold og for analysen av innsamlet datamateriale i fellesskap. Vi har arbeidet sammen om hele boken, men vi har fordelt ansvaret mellom oss i enkelte kapitler. Eva Johansson har vært prosjektleder og ansvarlig for kapitlene om bakgrunnen for prosjektet, tidligere forskning og om metode (kapittel 1–3). Berit Zachrisen har arbeidet med analysen av lekesituasjoner (kapittel 4). Elisabeth Ianke Mørkeseth og Berit Tofteland har analysert intervjuer som er relatert til arbeidet i garderoben, mens Monika Röthle og Kristin Fugelsnes sammen har vært ansvarlige for analysen av observasjoner i garderoben (kapittel 5). Kristin Fugelsnes har arbeidet med analysen av omsorg (kapittel 6). Eva Johansson og Monika Röthle har i fellesskap utført analysen av praksisfortellinger (kapittel 7). Berit Tofteland har hatt ansvar for analyse av intervjuene med deltakerne om å delta i prosjektet (kapittel 8). Eva Johansson og Elisabeth Ianke Mørkeseth har sammen analysert intervjuer med prosjektlederne i barnehagene om deres rolle i prosjektet (kapittel 9). Diskusjonen i kapittel 10 og 11 står vi ansvarlige for i fellesskap.

Med denne boken vil vi gi et bilde av det komplekse verdipedagogiske arbeidet som pågår i hverdagens mange møter mellom voksne og barn. Vårt mål er at boken skal kunne leses som en helhet, men vi vil samtidig at de ulike kapitlene skal kunne stå for seg selv. Kapitlene varierer i innhold og form. De behandler ulike data, belyser ulike

verdier i ulike kontekster, og dessuten er analysene gjennomført på forskjellige måter. Ulike forfattere har hovedansvaret for ulike kapitler, noe som har satt sitt preg på kapitlene. Vi ser dette som en mulighet til variasjon og en illustrasjon av det mangfoldet studien hviler på. Vårt håp er at boken skal leses for å gi kunnskap, inspirasjon, refleksjon og støtte i det videre arbeidet med verdier i barnehagen, i utdanning og i forskning. Den gir ikke en vurdering av den enkelte pedagogen eller av barnehagene. Arbeidet med verdier er, som flere av deltakerne har sagt, et arbeid som ikke blir avsluttet når prosjektet er ferdig. Det blir aldri ferdig!

Vi vil rette en stor takk til alle barn og foreldre som har gitt oss mulighet til å gjennomføre prosjektet. Vi retter også en varm takk til barnehageledelsen i kommuneadministrasjonen i de to kommunene, styrere, barnehagelærere, assistenter og barne- og ungdomsarbeidere. Deres arbeid med verdier er grunnleggende, ikke bare i dette prosjektet, men også i deres pedagogiske arbeid med barn som medborgere i et pluralistisk samfunn. Vi er svært takknemlige og føler oss beriket av å ha fått jobbe sammen med dere! Det har lært oss mye!

Juni 2015, Universitetet i Stavanger.

Eva Johansson, Kristin Fugelsnes, Elisabeth Ianke Mørkeseth, Monika Röthle, Berit Tofteland og *Berit Zachrisen*

Kapittel 1

Verdipedagogikk – et oversett område i barnehagen

Stadig flere småbarn tilbringer tiden sin i barnehagen, noe som gjør oppdragelse og barns læring av verdier i barnehagen til et viktig samfunnsanliggende (Korsvold, 2013). Dette reiser spørsmålet: Hva slags verdier blir kommunisert på denne samfunnsarenaen? Dette er temaet for denne boken. Den handler om verdipedagogikk i barnehagen. Men hva er verdier, og hva er verdipedagogikk?

Verdier er relasjonelle og sosiale overenskomster og handler om det vi oppfatter som godt eller ondt, bra eller dårlig, rett eller feil, pent eller stygt. En verdi angir et mål for det som er verdifullt å oppnå, hva som blir oppfattet som verdifullt, hvordan noe bør være og hvordan vi helst skal handle. Verdier regulerer våre liv, uavhengig av om vi er dem bevisst eller ikke. Verdier har alltid en sosial dimensjon. Via språk, historie, vaner og sosiale samspillsmønstre blir verdier befestet og omskapt av mennesker i ulike grupperinger og samfunn, men verdier har også en individuell dimensjon. Mennesker forholder seg til de verdiene som blir kommunisert i ulike sammenhenger ut fra sin egen forståelse (Halstead & Taylor, 2000).

I de mange møtene i barnehagens hverdag blir det kommunisert et mangfold av verdier, både bevisst og ubevisst (Fugelsnes, Röthle & Johansson, 2013; Johansson, 2011, 2013). Barnehagelærere, barne- og ungdomsarbeidere og assistenter i barnehagen er alle viktige personer for barns læring og forståelse av verdier. Barn og voksne har

ulik kulturell og sosial bakgrunn. Dette fører til ulike verdipreferanser. Samtidig vet vi også fra forskning at de opplever at verdier er et komplekst område å forholde seg til. De ansatte rapporterer at det er komplisert å måtte ta de beslutningene som kreves i den komplekse hverdagen i barnehagen. Det er også utfordrende å være nødt til å prioritere mellom motstridende verdier. De ansatte opplever at de mangler et språk for verdier, og at formidling av verdier og læring av verdier er utfordrende (Colnerud, 2014; Ohnstad, 2008; Thornberg, 2009). Med vår forskning vil vi belyse og diskutere det mangfoldige arbeidet med verdier som pågår i alle møter mellom barn og voksne i barnehagens hverdag.

Verdipedagogikk (Thornberg, 2014) handler om den pedagogiske praksisen der voksne har et ansvar for at barn skal utvikle forståelse for ulike verdier og ulike typer verdikonflikter. Det dreier seg både om å gi av sin kunnskap og å tilegne seg kunnskap om verdier sammen med barn. Verdipedagogikk handler både om det som blir beskrevet i styringsdokumenter *og* det som skjer i skoler og barnehager og som har med verdier å gjøre. Thornberg beskriver verdipedagogikk som «det aspektet ved den pedagogiske praksisen som resulterer i at moralske eller politiske verdier i likhet med normer, disposisjoner og ferdigheter som bygger på slike verdier, blir kommunisert til eller utviklet hos barn og unge» (2014, s. 9, forlagets oversettelse).

Som vi har beskrevet ovenfor bygger vi på en relasjonell forståelse av verdier. Det betyr at vi ser verdipedagogisk arbeid som gjensidige prosesser der både barn og voksne deltar, men der de voksne har et spesielt ansvar. Dette påvirker også vårt syn på verdiformidling og verdilæring. Formidling skal altså ikke bare ses som overføring fra voksne til barn, men også som kommunikasjon der verdier kan formidles mellom ulike aktører. De verdiene som blir kommunisert er uttrykk for verdier som er viktige i barn og barnehageansattes liv, både i og utenfor barnehagen. I denne boken belyser vi verdipedagogikk i ulike sammenhenger der verdier settes ut i livet og blir kommunisert mellom ansatte og barn i barnehagen. Det skjer både direkte og indirekte, både bevisst og ubevisst. Verdier er både personlige og kollektive. Verdier kommuniseres av barn og ansatte i mange ulike situasjoner, både av formell og uformell karakter. Samtidig vil vi poengtere at barnehagen har et oppdrag og et ansvar for å arbeide med verdier (Kunnskapsde-

partementet, 2011). Dette verdipedagogiske oppdraget er både formelt og forpliktende. Vi skal nå se på hvordan dette oppdraget ser ut.

Det verdipedagogiske oppdraget

Når vi gransker politiske dokumenter, blir bildet av at verdier er sentrale i barnehagepedagogikken forsterket. Demokrati og likeverd er eksempler på begreper som her blir understreket. I *Rammeplan for barnehagen* heter det at omsorg, oppdragelse og læring skal fremme barns likeverd, like muligheter og toleranse (Kunnskapsdepartementet, 2011). FNs konvensjon om barns rettigheter (1989) fastslår barns rett til menneskeverd, deres rett til å bli hørt og respektert for sine meninger og at barn har rett til ytringsfrihet. Rammeplanen henviser til det pedagogiske oppdraget og barnehagens verdigrunnlag:

> Barnehagen skal formidle grunnleggende verdier som fellesskap, omsorg og medansvar og representere et miljø som bygger opp om respekt for menneskeverd og retten til å være forskjellige. Menneskelig likeverd, åndsfrihet, nestekjærlighet tilgivelse og solidaritet er sentrale samfunnsverdier som skal legges til grunn for omsorg, danning, lek og læring i barnehagen (Kunnskapsdepartementet, 2011, s. 11).

I Formål for framtida – Formål for barnehagen og opplæringen (NOU 2007: 6) blir det påpekt at «Barnehagen skal fremme demokrati og likestilling og motarbeide alle former for diskriminering». Kunnskapsdepartementet (2008) mener at Norges forskningsråd bør invitere til «forskning som tar opp dannelses- og verdimessige problemstillinger knyttet til oppvekst og opplæring i barnehage og skole» (s. 4). Selv om rammeplaner og lovgivning som gjelder barnehage inneholder et eksplisitt verdiperspektiv, er verdilæring og danning fortsatt ett av de mest forsømte områdene i barnehagen. Mens det er et sterkt fokus på fagområder og akademisk kunnskap, er det en tendens til at kunnskap om verdier blir oversett (Bae, 2009b; Biesta, 2009; Østrem mfl., 2009).

For å oppsummere kan vi si at vi forstår verdier som sosiale overenskomster. De er relasjonelle fordi de blir skapt i møter mellom mennesker og dreier seg om menneskers gjensidige avhengighet av

hverandre (Løgstrup, 1994). Verdier kan ses som prinsipper som ligger til grunn for menneskers handlemåter og for hvordan handlinger blir vurdert (Halstead & Taylor, 2000). Verdier kan også beskrives som kvaliteter ved sosiale handlinger som voksne og barn opplever, gir uttrykk for, forhandler om, foretrekker eller avviser. De kan oppfattes som positive eller negative og gode eller dårlige. Verdier blir uttrykt og skapt i handling, samtidig som de er en forutsetning for handling. Det kan være eksplisitte eller implisitte normer for hvordan vi bør handle, og vanligvis er det følelser involvert (Gilbrant, 2012; Johansson & Thornberg, 2014a).

Vi kan også si at verdier blir skapt og kommunisert på ulike mellommenneskelige og samfunnsmessige nivåer. Dette fører til at verdier får ulik betydning og blir tolket ulikt i ulike sammenhenger. Det samfunnsmessige og kulturelle nivået handler om samfunnsstrukturer, normer og tradisjoner, som ofte er uttrykt i politiske dokumenter, i lov og forskrifter. Det institusjonelle nivået dreier seg om strukturer, organisering av aktiviteter, regler og tradisjoner som er spesielle for den enkelte institusjonen. Neste nivå er det mellommenneskelige og gjelder handlinger, retningslinjer, normer, tradisjoner og forventninger som blir kommunisert i møter mellom mennesker (Hirdman, 2002). I denne boken beveger vi oss først og fremst på dette nivået. Her blir verdier mellom voksne og barn i konkrete situasjoner i barnehagen kommunisert. De blir påvirket av verdier som blir kommunisert både på det samfunnsmessige og kulturelle nivået og på det institusjonelle nivået. I dette finner vi for eksempel verdier som ligger til grunn for det verdipedagogiske oppdraget som pedagoger må forholde seg til og som er sentrale i barnehagetradisjonen.

Verdifelt

I dette avsnittet skal vi belyse verdifelt som vi mener er viktige i verdipedagogisk arbeid og forskning. De ulike verdifeltene som vi har valgt å fokusere på, er empirisk basert både i egne tidligere studier i barnehager og i studier fra andre sammenhenger (Johansson mfl., 2014). På den måten er verdifeltene godt forankret i barnehagens hverdag, men de er ikke nødvendigvis artikulert eller språkliggjort av